

نقش تحول کارکرد مرز بر فضای جغرافیایی بخش باجگیران در مرز ایران و ترکمنستان

علی محمدپور^۱، زهرا احمدی پور^{۲*}، مرجان بدیعی^۳

۱- دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۲- استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

۳- استادیار گروه جغرافیای انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

پذیرش: ۸۴/۸/۱۴

دریافت: ۸۳/۸/۱۸

چکیده

یکی از عمده‌ترین تحولات دهه گذشته فروپاشی شوروی و فروریختن دیوار آهنین بلوک شرق بود. بعد از این فروپاشی، باز شدن مرز ایران و ترکمنستان در استانهای خراسان و گلستان از جمله وقایعی بود که موجب تحولات عظیمی در سطح استانهای مذکور و منطقه شد که مناطق مرزی نیز از این تحولات در امان نماندند. این مقاله بخشی از یک تحقیق میدانی است که با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و همچنین کار میدانی با انجام مصاحبه با مسؤولان و مردم محلی و با استفاده از پرسشنامه‌های پخش شده در سطح روستاهای منطقه مورد مطالعه (با شیوه مطالعه پائل) و در نهایت با استفاده از مشاهدات محلی تهیه شده است و سعی دارد تا تحولات فضایی صورت گرفته را در منطقه مرزی باجگیران در دوره بعد از بازگشایی و مقایسه آن با دوره قبل از بازگشایی مرز بررسی کند.

فرضیه اصلی تحقیق عبارت است از اینکه بازگشایی مرز ایران و ترکمنستان در منطقه باجگیران باعث تحول در کارکرد مرز شده و این تحول کارکردی فضای جغرافیایی جدیدی را در زمینه‌های مختلف ایجاد کرده است. بعد از بازگشایی مرز ایران و ترکمنستان در منطقه باجگیران، این منطقه شاهد تغییرات فضایی و جغرافیایی در زمینه‌های حمل و نقل، سکونتگاه‌های روستایی - شهری، ارتباطات و تأسیسات عمومی و دایر شدن تعداد زیادی از نمایندگیهای ادارات و سازمانهای دولتی و

E-mail: ahmadyz@moderes.ac.ir

* نویسنده مسؤول مقاله:

غیردولتی و همچنین تغییر روند حرکت جمعیت بخصوص در شهر باجگیران بوده است؛ به طوری که نمای این شهر نسبت به قبل از بازگشایی، تحولی اساسی داشته است. تحقیق فوق با هدف بررسی تحولات فضایی و ساختاری صورت گرفته در منطقه مرزی باجگیران (با استفاده از شاخصهای مورد نظر) آثار تحول کارکرد مرز را بررسی خواهد کرد.

کلید واژه‌ها: ایران، ترکمنستان، باجگیران، مناطق مرزی، تحولات فضایی.

۱- مقدمه

مناطق مرزی و خطوط مرزی نقش جداکننده واحدهای سیاسی را از یکدیگر به عهده دارند. مرز سیاسی به پدیده‌ای فضایی اطلاق می‌شود که منعکس‌کننده قلمرو حاکمیت سیاسی یک دولت بوده است و مطابق قواعد خاص در مقابل حرکت انسان، انتقال کالا یا نشر افکار مانع ایجاد کند. مهمترین نقش مرزها، ایجاد مانع در برابر حرکت انسان، کالا و تفکرات است [۱، ص ۱۱۴]. درجه‌ای که هر مرز معین بر چنین حرکاتی تأثیر می‌گذارد، نفوذپذیری آن مرز خطاب می‌شود [۲، ص ۳۹].

هدف از ایجاد مرزها، اعمال حاکمیت دولتها بر مناطق تحت کنترل خود و مردم ساکن در این مناطق بوده است، اما با تحولاتی که در جهان صورت گرفته، مسأله حاکمیت دولتها بر مناطق تحت کنترل خود تضعیف شده است. بنابراین مفهوم سنتی مرزها نیز با تحولات جدید دگرگون شده است. جهانی شدن صنعت، تجارت، امور مالی و علوم، مشاغل و فعالیت‌های ورزشی به این معنا است که مرزهای مختلفی برای مقاصد مختلف ممکن است وجود داشته باشد. به عبارت دیگر مفهوم مرز تغییر کرده و یک مرز به چند مرز، از یک خط به یک منطقه، از فیزیکی به فرهنگی و از فضایی به کارکردی و از نفوذناپذیری به نفوذپذیری تبدیل شده است.

فهم و درک اشخاصی که در مناطق مرزی زندگی می‌کنند از مرز و چگونگی قوانین حکومتی، فعالیت‌های اقتصادی و وضع رفت‌وآمد آنها را با مناطق ماورای مرز تحت تأثیر قرار خواهد داد. در اینجا اختلاف بین مرزهایی که عبور از آنها به سختی نظارت می‌شود و مرزهایی که عبور از آنها به آسانی انجام می‌شود مشخص می‌شود. در کنار آن تصمیمها و اقدامهای سیاسی دولتهای دو کشور همسایه در زمینه‌های عبور و مرور مرزی و همچنین

روابط آن دو که معمولاً در کشورهای در حال توسعه بسیار متغیر است نیز می‌تواند فضاهای جغرافیایی را تحت تأثیر خود قرار داده و باعث تحولاتی عمده، بویژه در مناطق مرزی شود.

در همین چارچوب، شهرها و روستاهای مناطق مجاور مرزها، ممکن است رو به زوال روند و یا شکوفا شوند، بسته به اینکه خط مرز موجب بر هم زدن حوزه طبیعی آنها شده باشد و یا بر عکس، نقشهای جدیدی در خصوص عبور از مرز به آنها داده باشد. در مناطق مرزی که سالهاست پابرجا مانده‌اند، چشم اندازهای کاملاً متفاوت انسانی در دو طرف مرز به وجود آمده است.

مناطق مرزی به دلیل تماس با محیطهای گوناگون داخلی و خارجی، از ویژگیهای خاصی برخوردارند. بر اساس مستندات، مطالعات و تحقیقات انجام شده در سالیان اخیر ملاحظه می‌شود که دلیل وجود اهمیت و حساسیتهای ویژه مناطق مرزی، توجه خاصی در جهان به مطالعات آمایش این مناطق معمول شده است که می‌توان آن را در دو جنبه علمی و عملی مدنظر قرارداد.

از جنبه علمی، نتایج مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که کشورهایی با مساحت گسترده و وسیع مانند ایران، دارای تفاوتها و عدم تعادل‌های منطقه‌ای و فضایی مشهودی بین مناطق مرکزی و مرزی می‌باشند که این عدم تعادلها، تأثیرات عمده‌ای در دو جهت بر جای گذاشته است: یکی حرکت توسعه را با کندی مواجه ساخته و در مرحله بعد نیز به گسترش ناامنی در مناطق مرزی منجر شده و کل نظام توسعه، امنیت و مدیریت این مناطق را تحت تأثیر قرارداده است.

از جنبه علمی نیز کشورهایی که درگیر مسائل ناامنی در مناطق مرزی خود بوده‌اند، دریافته‌اند که عمده‌ترین مسائل مربوط به این ناامنی‌ها، ناشی از وضعیت توسعه نیافتگی و پیامدهای تبعی آن بوده است؛ به عبارت دیگر، فقر و تنگدستی در این مناطق می‌تواند محیط مناسبی برای بروز ناامنی‌ها و تحریک دشمنان در بهره‌برداری از سرپلهای به‌وجودآمده در این مناطق شود [۳، صص ۱-۲].

ایران و ترکمنستان در حدود ۱۲۰۵ کیلومتر مرز مشترک دارند. با تجزیه شوروی و اعلام استقلال ترکمنستان در ماه آبان ۱۳۷۰ ه.ش. (۲۷ اکتبر ۱۹۹۱)، جمهوری اسلامی ایران

جزو اولین کشورهایی بود که ترکمنستان را به رسمیت شناخت و چند ماه بعد، در دی ماه همان سال اقدام به تأسیس سفارت در پایتخت این کشور کرد. اولین نقطه مرزی که در مرز ایران و ترکمنستان گشایش یافت، نقطه مرزی « باجگیران - گودان (هودان) » در دی ماه ۱۳۷۰ ه.ش. بود [۴، ص ۸۳].

با توجه به اینکه تا قبل از این و در زمان شوروی در مرز ایران و ترکمنستان عبور و مروری صورت نمی‌گرفت و یا خیلی به‌سختی صورت می‌گرفت و بعد از بازگشایی مرز، عبور و مرور به آسانی انجام می‌گیرد می‌توان تأثیرات فضایی - کارکردی این بازگشایی را بعد از باز شدن آن بررسی کرد.

۲- روش تحقیق

این پژوهش توصیفی - تحلیلی است و در آن از اطلاعات به‌دست آمده از شیوه مطالعه کتابخانه‌ای، میدانی و پخش پرسشنامه و مقایسه دو دوره زمانی (قبل و بعد از بازگشایی مرز) با استفاده از روش مطالعه پانل و تجزیه و تحلیل آنها استفاده شده است. معمولاً در بررسی علت پدیده‌ها دو شیوه مطالعه وجود دارد:

۱- روش مطالعه مقطعی یا عرضی^۱؛

۲- روش مطالعه طولی یا پانل^۲.

در مطالعه مقطعی یا عرضی، تأثیر همزمان متغیرهای مستقل بر متغیرهای وابسته در نظر گرفته می‌شود. حال آنکه، در مطالعه طولی یا پانل، تأثیر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته، در طول زمان، مورد نظر است. روش پانل - که به‌طور عمده در سالهای اخیر به صورت تکرار مصاحبه در جمعیت خاصی انجام شده، - عبارت است از: مطالعه نمونه منتخبی از جمعیت در موضوع مورد نظر، طی دو یا چند مقطع زمانی متفاوت (لازارسفلد و روزنبرگ) [۵، ص ۵۲].

با این توصیف، برای یک مطالعه از نوع پانل، باید اطلاعاتی درباره موضوع مورد نظر از یک نمونه واحد، حداقل در دو مقطع زمانی داشت [۶، ص ۱۲۲].

1. cross-sectional studies
2. Panel & Longitudinal Studies

ما با توجه به اینکه واحد مطالعه خود را روستاها انتخاب کردیم، مشکلات مربوط به این روش (تحت تأثیر قرارگرفتن واحدهای نمونه، حفظ واحدهای نمونه و جلوگیری از حرفه‌ای شدن افراد نمونه، نقصان واحدهای نمونه و...) را نیز نداشتیم. در این زمینه با انتخاب کل روستاهای بالای ۲۰ خانوار بخش باجگیران و در نظر گرفتن یک پرسشنامه برای هر روستا با شیوه مطالعه پانل و پرکردن آن به وسیله شوراهای روستایی سعی در مقایسه وضعیت منطقه در دو دوره زمانی قبل و بعد از بازگشایی مرزها داشته و برای تکمیل شدن مطالعه از سایر منابع از جمله مصاحبه با مسؤولان گذشته و حال حاضر این بخش استفاده شده است.

۳- کارکردهای مرز

به محض اینکه یک منطقه مرزی و یا خط مرزی به وجود آمد می‌تواند نه تنها منظره طبیعی را که جزئی از آن به شمار می‌رود؛ بلکه عمران و سیاستهای کشورهای مجاور را نیز تحت تأثیر قرار دهد [۷، ص ۶۱].

مرز به تنهایی دارای یک نقش است و آن تحدید حدود منطقه‌ای است که در داخل آن یک نوع قدرت اعمال می‌شود. اما دولتها سعی می‌کنند نقشهای دیگری هم مثل مهاجرت، تجارت، بهداشت و ... را در منطقه اعمال کنند، حتی تمرکز بیش از حد نقشهای دولت در مرز می‌تواند نماینده تغییرات در سیاستهای خارجی باشد [۷، ص ۷۸].

شکوفایی و زوال شهرها و حوزه نفوذ آنها در مجاورت مرز بستگی به این دارد که خط مرزی نقشهای جدیدی برای آنها پدید آورد و یا برعکس، حوزه طبیعی آنها را بر هم زند [۷، ص ۱۶۱]. به‌طور کلی کارکردهای مرز را به چهار گروه می‌توان تقسیم کرد:

۱- کارکرد دفاعی: دفاع از قدیمی‌ترین کارکردهای مرزها و سرحدات است. اینکه مرزهای بین‌المللی نقش و کارکرد دفاعی دارند به ما مفهوم سرحدات طبیعی را می‌دهد. تمام مرزهای سیاسی نمی‌توانند به‌عنوان سرحدات دفاعی عمل کنند. فقط آنهایی که دارای مشخصات طبیعی هستند می‌توانند چنین نقشی را داشته باشند (هیمالیا مثال بسیار خوبی برای این قضیه است). موفقیت‌های چنین سرحداتی همیشه بستگی به قدرت دولتها داشته است. در دنیای امروز به دلیل توسعه ادوات جدید جنگی، دیگر مرزها حتی اگر به صورت فیزیکی

علی محمدپور و همکاران ————— نقش تحول کارکرد مرز بر فضای جغرافیایی ...

قابلیتهای قبلی را داشته باشند، کارکرد دفاعی خود را از دست داده‌اند و گفته می‌شود که کوهها و مرزهای طبیعی مانعی برای حمله از خارج نیستند، امروزه ناپیوستگی زمین و دریا، جایگزین پیوستگی هوایی شده است، در عین حال که سلاحهای مخرب می‌توانند هر نقطه از زمین را مورد حمله قرار دهند.

۲- کارکرد سیاسی: سیستم سیاسی بین‌المللی از تعدادی زیرسیستم تشکیل شده است که در بین آنها کشورهای دارای اقتدار از اهمیت بیشتری برخوردارند. از آنجایی که هر یک از این زیرسیستمها به وسیله خطوط مرزی از دیگری جدا می‌شود، خطوط مرزی در سیستم بین‌المللی اهمیت فراوانی دارند. هر کشوری به‌عنوان یک زیرسیستم سعی می‌کند تا از نفوذ سیاسی که به امنیت و اعتبار آن خدشه وارد می‌کند، جلوگیری کند و مرزهای بین‌المللی به این واسطه به کشورها کمک می‌کنند. البته کارایی و نقش از مرزی به مرز دیگر متفاوت است.

مرزهای بین‌المللی پدیده مهاجرت را محدود می‌کند؛ زیرا ایدئولوژی سیاسی این پدیده ممکن است تا یگانگی یک کشور را تهدید کند. مرزها به‌عنوان سد سیاسی، حرکت فرهنگی مردم را که شامل روزنامه‌ها، مجلات، کتابها و ... است، محدود می‌سازند. این سرحدات ممکن است به صورت یک فیلتر رنگین عمل کنند که از گذشتن ایده‌ها و عقایدی که دارای مشخصات مختلف و غیر قابل قبول برای یک نظام سیاسی هستند، جلوگیری می‌کنند. کتابها و روزنامه‌ها باید قبل از اجازه ورود از بازرسی عبور کنند؛ بنابراین، مرز به‌عنوان یک خط مصنوعی غیر قابل مشاهده عمل می‌کند (البته این نقش مرزها نیز با توجه به تکنولوژی ارتباطات امروزه تضعیف شده است).

۳- کارکرد اجتماعی مرزها: مفهوم مرز اجتماعی در مورد تمام مرزهای سیاسی القا می‌شود؛ زیرا به‌طور عملی تمام این مرزها محدوده‌هایی را محصور کرده‌اند که دارای جمعیت‌هایی از لحاظ اجتماعی یکپارچه می‌باشند، از آنجایی که تمام کشورها دوست دارند تا ویژگیها و مشخصات اجتماعی خود را حفظ کنند، مرزها به‌طور عملی به‌عنوان یک مانع در تعامل اجتماعی بین کشورهای مجاور عمل می‌کنند.

۴- کارکرد اقتصادی مرزها: سیستم اقتصاد جهانی به تعدادی زیرسیستم مجاور که کشورها هستند، تقسیم شده است. هر کشور به‌عنوان یک زیرسیستم مجزا دارای سیاست و برنامه‌های اقتصادی خاص خود است؛ بنابراین، مرزهای بین‌المللی هم از لحاظ اقتصادی مهم

هستند و هم به عنوان موانع اقتصادی عمل می‌کنند؛ زیرا در مرزها کنترل حرکت و مبادله کالا صورت می‌گیرد. تعرفه‌های گمرکی برای واردات کالاهای قانونی باید در مرزها پرداخت شوند و جلوگیری از قاچاق کالا از این مرزها صورت می‌گیرد. همچنین برای جلوگیری از رقابت، ورود کالاهای خارجی با وضع تعرفه‌های گمرکی کنترل می‌شود [۸، صص ۱۴۱-۱۴۲]. اختلاف قیمتی در دو سوی مرز نیز به‌طور عملی اثری است که نقش اقتصادی مرزها روی قیمت کالاها دارد. امروزه در برخی از کشورها با حذف مانع گمرکی و مسافری که در نتیجه عقد قراردادهای سیاسی و اقتصادی حاصل می‌شود، نقش خطوط مرزی به‌عنوان یک مانع بازرگانی کم اهمیت شده است؛ در حالی که، رفت و آمد میان این کشورها نیز آسانتر از گذشته صورت می‌گیرد (اتحادیه اروپا) [۱، ص ۱۶۲].

به‌طور کلی کارکرد مرزها تحت تأثیر سیاست کشورها و تصمیمهای مسئولان مربوط به آن قرار دارد و تحول فضایی ایجاد شده بیشتر از یک تصمیم سیاسی نشأت می‌گیرد. بازگشایی مرزها و یا تشدید کنترل و سد کردن آنها، تصمیمی است که حاکمان در سطوح مختلف آن را اتخاذ می‌کنند و برآیند آن را در فضاهای جغرافیایی مشاهده می‌شود؛ یعنی آنها هستند که با تصمیمهای خود، یک منطقه را به سمت توسعه و یا رکود سوق می‌دهند.

۴- دیدگاههای نظری جونز و وایلد

فیلیپ جونز^۱ و تریوور وایلد^۲ مقاله تحقیقی خود را در تحلیل تغییرات فضایی - ساختاری در مرز پیشین دو پاره آلمان پس از برقراری مرز و برداشتن موانع مرزی نوشتند [۹، صص ۲۵۹-۲۷۳].

در این مقاله، پس از انجام مطالعات نظری و تکیه بر نظریه‌های مکان مرکزی و قطب رشد و نیز انجام مطالعات موردی در منطقه مرزی مورد بحث، به نقد این نظریه‌ها پرداختند و خصوصیات برای مناطق مرزی استخراج کردند.

به عقیده جونز و وایلد، مناطق مرزی به‌عنوان مناطق حاشیه‌ای و توسعه‌نیافته شناخته می‌شوند. این حاشیه‌ای بودن گرچه می‌تواند معلول وضعیت جغرافیایی مناطق مرزی باشد،

1. Philip N.Jones
2. Trevor Wild

علی محمدپور و همکاران ————— نقش تحول کارکرد مرز بر فضای جغرافیایی ...

اما خود پدیده مرزی بودن، بسیاری از امکانات و قابلیت‌های آن منطقه را مضمحل می‌سازد. آنان معتقدند که با برقراری مرز بین دو کشور، فضاهایی که به یکدیگر متصلند و تداوم فضایی را تأمین می‌کنند، از یکدیگر می‌گسلند و حاشیه‌ای می‌شوند. این حاشیه‌ای بودن، علت عقب ماندگی این نواحی است [۹، ص ۲۷۳].

بر اساس عقاید جونز و وایلد برای برنامه‌ریزی توسعه مناطق مرزی این اصول باید مورد توجه قرار گیرند:

- ۱- درک پیچیدگی، گستردگی و تنوع متغیرها و تأثیرات آنها در مرز؛
- ۲- لزوم تأمین وضعیت و زیرساخت‌های توسعه مرزها؛
- ۳- ضرورت خروج از انزوا و گسترش ارتباطات با داخل و خارج؛
- ۴- لزوم پیوستگی مرز با مرکز؛
- ۵- لزوم حمایت و پشتیبانی‌های ویژه از این مناطق برای خروج فوری از محدودیت و دستیابی به توسعه؛

۵- باجگیران (موقعیت، حدود، وسعت)

بخش باجگیران یکی از بخش‌های سه‌گانه شهرستان قوچان است که در شمال این شهرستان واقع شده است. مساحت این بخش حدود ۱۲۳۳/۴۳۷ کیلومتر مربع است [۱۰، ص ۱۸] و در حد فاصل عرض جغرافیایی $37^{\circ} 12' 8''$ - $37^{\circ} 40' 9''$ شمالی و $58^{\circ} 12' 2''$ و $58^{\circ} 52' 46''$ طول شرقی قرار گرفته است که طول متوسط آن از عرض متوسط آن بیشتر است [۱۱، ص ۳۱]. این بخش از شمال به جمهوری ترکمنستان، از غرب به شهرستان شیروان، از جنوب و جنوب غربی به بخش‌های مرکزی و فاروج شهرستان قوچان و از شرق به شهرستان درگز محدود می‌شود.

۵-۱- توپوگرافی

کوه‌های ناحیه باجگیران ادامه کوه‌های کپه‌داغ (به‌طور تقریبی نقطه شروع آن) و ادامه ارتفاعات جنوبی خزر می‌باشد که مشخص‌کننده ساختمان آن چین‌خوردگی‌های بدون قرینه و موازی است که از شمال به‌وسیله فلات توران و آسیای مرکزی و از جنوب به‌وسیله

سرزمین اصلی ایران محدود شده‌اند. این کوهها با عرض حداکثر در شمال خراسان واقع شده‌اند [۱۱، ص ۵۶].

۶- تغییر و تحولات صورت گرفته در دوره بعد از بازگشایی مرز

۶-۱- بخش حمل و نقل

بعد از بازگشایی مرز ایران و ترکمنستان در نقطه مرزی باجگیران-گودان، به دلیل موقعیت ارتباطی، استراتژیکی و مهم این منطقه، دو کشور با همکاری و توافق یکدیگر، اقدام به بازسازی جاده‌های مسیر قوچان - باجگیران - عشق آباد کرده‌اند.

۱- مسیر قوچان - باجگیران: جاده مسیر قوچان - باجگیران تا قبل از بازگشایی مرز قسمتی از آن آسفالت شده و قسمتی نیز خاکی بوده است. فاصله بین قوچان تا مرکز دهستان دولتخانه (روستای امامقلی) و از آنجا به سمت درگز آسفالت شده بوده و آسفالت آن نیز بسیار نامناسب بوده است. این مسیر که اولین بار به وسیله روسها و در سالهای قبل از ۱۳۰۰ ه.ش. ساخته شده است، در زمستانها بسیار خطرناک و لغزنده می‌شده است. بعد از بازگشایی مرز این مسیر آسفالت شده و تا حدودی با خاک‌برداری و برش قسمتهایی از کوههای اطراف برای رفت و آمد مناسبتر شده است. بعد از آسفالت شدن این مسیر تاکنون سه بار و با هزینه دفتر ریاست جمهوری روکش آسفالت شده و امسال (۱۳۸۱ ه.ش.) نیز با هزینه اداره راه و ترابری قوچان قرار است برای چهارمین بار آسفالت شود.

به دلیل اهمیت ارتباطی این مسیر بعد از بازگشایی مرز جزو طرحهای ملی شناخته شده و در سه فاز مختلف عملیات احداث جاده بین‌المللی در این مسیر شروع شده است. فاز اول این طرح به وسیله شرکت دوبرال (که یک شرکت خصوصی و ایرانی است) انجام شده و هم اکنون در حال بهره‌برداری است. این فاز از روبه‌روی دانشگاه آزاد قوچان شروع شده و به صورت کمربندی، قوچان را دور می‌زند و تا روستای امامقلی ادامه پیدا می‌کند. این مسیر نسبت به قبل از بازگشایی با تغییراتی همراه بوده است، به طوری که در مسیر از روستاهای مختلف عبور نمی‌کند و این مسأله باعث تعطیلی رستوران بین راهی روستای حاجی نصیر شده است.

فاز دوم مسیر قوچان - باجگیران از روستای امامقلی شروع شده و بعد از عبور از

علی محمدپور و همکاران ————— نقش تحول کارکرد مرز بر فضای جغرافیایی ...

روستای چونیلی به سمت روستای در بادام ادامه پیدا می‌کند. این فاز به وسیله اداره راه و ترابری احداث شد و حدود ۱۵ کیلومتر می‌باشد (شکل ۱).

شکل ۱ احداث جاده بین‌المللی و جدید در کنار راه قدیم (مسیر قوچان- امامقلی)

عملیات فاز سوم جاده بین‌المللی قوچان - باجگیران به وسیله شرکت جهاد نصر خراسان آغاز شده است. این فاز که به قول مسئولان مهمترین قسمت این مسیر است و دارای یک تونل به طول ۱۷۰۰ متر خواهد شد. عملیات احداث این فاز از اوایل سال ۱۳۸۱ شروع شده و قرار است تا سال ۱۳۸۳ به اتمام برسد.

۲- مسیر باجگیران- عشق‌آباد: بعد از بازگشایی مرز، با همکاری و موافقت دو کشور مسیر باجگیران- عشق‌آباد نیز بازسازی شده و دارای آسفالت درجه یک شده است. این قسمت نیز به وسیله شرکت دوبرال احداث شده و از عشق‌آباد به سمت گوگ تپه نیز ادامه پیدا می‌کند که مسیر باجگیران تا عشق‌آباد در سال ۱۳۷۵هـ. ش. افتتاح شد و در حال بهره‌برداری است.

علاوه بر این جاده بین‌المللی، استانداری خراسان با همکاری مرزبانی اقدام به جاده‌سازی در طول خط مرزی کرده است. همچنین در بخش راههای روستایی نیز کارهایی انجام شده

است. بر اساس نتایج به دست آمده از پرسشنامه‌ها، قبل از بازگشایی مرز فقط ۳۳/۳ درصد روستاها از راه مناسب برخوردار بوده‌اند و این در بعد از بازگشایی مرز به ۵۴/۲ درصد روستاها رسیده است. راههای آسفالت شده از ۹۲/۲ درصد روستاها به ۳۷/۵ درصد روستاها، شوسه از ۴/۲ درصد به ۱۶/۷ درصد افزایش یافت و راههای خاکی از ۶۶/۷ درصد به ۴۵/۸ درصد کاهش پیدا کرد (جدول ۱).

جدول ۱ راههای روستایی در قبل و بعد از بازگشایی مرز

بعد از بازگشایی مرز		قبل از بازگشایی مرز		راهها
درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۳۷/۵	۹	۲۹/۲	۷	آسفالت شده
۱۶/۷	۷	۴/۲	۱	شوسه
۴۵/۸	۸	۶۶/۷	۱۶	خاکی
۰	۰	۰	۰	مال رو
۱۰۰	۲۴	۱۰۰	۲۴	کل

بعد از بازگشایی مرز در بخش حمل و نقل، علاوه بر جاده‌سازی تغییرات عمده دیگری نیز صورت گرفته است، از جمله آن، ایجاد شرکتهای خصوصی حمل و نقل بین باجگیران - مشهد (حدود ۵۴ دستگاه می‌باشد) که به وسیله دو شرکت خصوصی «پیمان گل گشت» و «صدیق» اداره می‌شوند.

علاوه بر موارد فوق، دو کشور اقدام به امضای قرارداد همکاری برای حمل و نقل جاده‌ای و ترانزیتی از این مسیر و همچنین ایجاد تسهیلات برای تردد کامیونها و وسایط نقلیه عبوری از مسیر مشهد - باجگیران - عشق‌آباد کرده‌اند و از زمان بازگشایی روزانه به طور متوسط حدود ۱۰۰ کامیون ترانزیتی از این مسیر تردد می‌کنند.

۶-۲- سکونتگاههای شهری و روستایی

در بخش سکونتگاههای شهری در بعد از بازگشایی مرز تحولات عمده‌ای صورت گرفته است.

زمینهای شهری ارزش چندین برابر پیدا کرده‌اند. به طوری که صاحبان اصلی و قدیمی آنها که از این منطقه مهاجرت کرده بودند، بازگشته و با ارائه سند خواهان بازپس‌گیری این املاک که معمولاً در اختیار سازمانها و ادارات دولتی قرار گرفته شده‌اند.

میزان اجاره‌خانه‌ها نسبت به قبل از بازگشایی بیش از ۲۰ برابر شده است و خانه‌های این شهر (که تا قبل از بازگشایی همگی گلی و قدیمی بوده‌اند) بعد از بازگشایی تخریب و دوباره در حال ساخت و ساز هستند. در حواشی خیابان اصلی شهر خانه‌های قدیمی تخریب و تغییر کاربری از مسکونی به تجاری داده‌اند.

علاوه بر ساخت‌وسازهای جدید به وسیله مردم شهر باجگیران، گمرک باجگیران نیز به منظور اسکان کارمندان خود اقدام به ساخت ۱۶ واحد ساختمانی کرده است که در سال ۱۳۸۱ ه.ش. واگذار خواهند شد.

امروزه برای ساخت و ساز از مصالح سنگ و آجر و آهن استفاده شده و بر خلاف دوره قبل از بازگشایی از گل و خشت خام استفاده نمی‌شود. شهر باجگیران به طور کلی تا قبل از بازگشایی شکل یک روستا را داشته که بعد از بازگشایی با ساخت‌وسازهای جدید تقریباً شکل شهر را به خود گرفته است. ساختمانهای قدیمی و کلنگی قسمتی از شهر نیز با کوچه‌های تنگ و پرشیب از قسمتهای جدید کاملاً مجزا شده‌اند (شکل ۲).

در بخش سکونتگاههای روستایی نیز بر اساس جدول ۲ استفاده بیشتر از مصالح ساختمانی از قبیل آجر و آهن مشاهده می‌شود. قبل از بازگشایی مرز اغلب از گل و خشت خام و سنگ و چوب که از مصالح موجود در محل بوده است، استفاده کرده‌اند؛ ولی بعد از بازگشایی استفاده از مصالح به سمت آجر و آهن بیشتر شده و امروزه مردم روستاها بیشتر از مصالح برای ساخت و ساز استفاده می‌کنند (جدول ۲).

هر چند نمونه نمی‌توان گفت که تغییر در استفاده از مصالح ساختمانی در تمام روستاها متأثر از بازگشایی مرز بوده است؛ ولی در حدود روستاهای مسیر جاده قوچان- باجگیران به طور دقیق متأثر از بازگشایی بوده است، به طوری که مردم این روستاها اقدام به تخریب مساجد قدیمی و ساخت مساجد جدید و همچنین زیباسازی مسیر عبوری مسافران از این روستاها کرده‌اند.

شکل ۲ ساخت خانه‌های مسکونی جدید در شهر باجگیران (گمرک)

جدول ۲ تغییرات استفاده از مصالح دو دوره قبل و بعد از بازگشایی در نقاط روستایی بالای ۲۰ خانوار بخش باجگیران

نوع مصالح	قبل از بازگشایی (به درصد)	بعد از بازگشایی (به درصد)
گل و خشت خام	۱۰۰	۹۱/۷
سنگ	۴۱/۷	۳۷/۵
چوب	۳۳/۳	۲۹/۲
آجر	۱/۵	۸۳/۳
آهن	۸/۳	۶۲/۵

۳-۶- تغییر روند حرکت جمعیت در مرکز بخش

در دوره قبل از بازگشایی مرز، روند حرکت جمعیت از روستا به شهر، بویژه شهرهای قوچان و مشهد بوده است؛ ولی با بازگشایی مرز و ایجاد فرصت‌های مختلف شغلی نه تنها این روند کاهش بلکه برعکس شده و شهر باجگیران جاذب جمعیت شده و جمعیت آن نسبت به دوره قبل از بازگشایی بیش از دو برابر شده است؛ ولی این روند در روستاهای بخش با

توجه به فاصله نسبت به مرکز بخش هیچ تغییری نکرده است (جدول ۳).

جدول ۳ تغییرات جمعیت شهر باجگیران در طی سالها ۱۳۳۵-۱۳۸۰^۱

متوسط رشد سالیانه (به درصد)						جمعیت						
-۸۰	-۷۵	-۷۰	-۶۵	-۵۵	-۴۵	۱۳۸۰	۱۳۷۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۴۵	۱۳۳۵
۱۳۷۵	۱۳۷۰	۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۴۵	۱۳۳۵							
۱۵/۹۲	۴/۶۹	-۹/۶۹	-۲/۵۰	-۳/۹۳	-۱/۴۴	۱۳۵۰	۶۴۵	۵۱۳	۸۵۴	۶۶۷	۹۹۶	۱۱۵
												۱

* [۱۲، ص ۲۶]

۴-۶- خدمات ارتباطی و تأسیسات عمومی

۴-۶-۱- عمران روستایی

در بخش عمران روستایی در بعد از بازگشایی مرز نسبت به قبل از آن تحولی در بعضی از بخشها صورت گرفته است. تا قبل از بازگشایی مرز به روستاهای این بخش به خاطر کوهستانی بودن و همچنین انزوای این بخش توجه چندانی به این بخش نشده است. در زمینه برق رسانی فقط ۱۲/۵ درصد روستاها برق رسانی شده بود، آبرسانی ۴۵/۸ درصد که اغلب این شبکه‌های آبرسانی نیز تخریب شده است. مخابرات فقط ۹۲/۲ درصد روستاها و از خانه بهداشت ۳۷/۵ درصد روستاها برخوردار بوده‌اند که بعد از بازگشایی برق رسانی به ۱۰۰ درصد، آبرسانی به ۷۹/۲ درصد مخابرات به ۹۱/۷ درصد و خانه بهداشت نیز به ۵۰ درصد روستاها افزایش یافته است (جدول ۴).

لازم به ذکر است که در بخش بهداشت و درمان در مرکز دهستان دولتخانه (روستای امامقلی) بیمارستانی ۹۶ تختخوابی با زیربنای ۶۰۰ متر به منظور ارائه خدمات بهداشتی-

۱. آمار سال ۱۳۸۰ ه.ش. براساس گفته‌های بخشدار و مسؤولان ثبت احوال بخش باجگیران آورده شده است. برای تعیین

$$\text{میزان رشد سالیانه جمعیت نیز از فرمول رشد جمعیت } \left\{ r = \left(\sqrt{\frac{P_t}{P_0}} - 1 \right) \times 100 \right\} \text{ استفاده شده است.}$$

جدول ۴ وضعیت خدمات ارائه شده در قبل و بعد از بازگشایی مرز در روستاهای بخش باجگیران

توضیحات	روند تغییرات	وضعیت در روستاهای بخش		نوع خدمات و تأسیسات
		بعد از بازگشایی مرز	قبل از بازگشایی مرز	
-	مثبت	بلی ۱۰۰، خیر ۰/۱۰۰	بلی ۱۲/۵، خیر ۸۷/۵	برق
علاوه بر این در چندین روستا نیز شبکه آبرسانی آنها بازسازی شده است.	مثبت	بلی ۷۹/۲، خیر ۲۰/۸	بلی ۴۵/۸، خیر ۵۴/۲	آب لوله‌کشی و بهداشتی
-	مثبت	بلی ۹۱/۷، خیر ۸/۳	بلی ۲۹/۲، خیر ۷۰/۸	مخابرات
-	بدون تغییر	بلی ۲۰/۸، خیر ۷۹/۲	بلی ۲۰/۸، خیر ۷۹/۲	پست
-	مثبت	بلی ۵۰، خیر ۵۰	بلی ۳۷/۵، خیر ۶۲/۵	خانه بهداشت
علاوه بر آنها در بعد از بازگشایی بیمارستان ۹۶ تختخوابی در مرکز دهستان امامقلی در حال احداث است.	مثبت	بلی ۱۶/۷، خیر ۸۳/۳	بلی ۱۲/۵، خیر ۸۷/۵	درمانگاه
هنوز بسیاری از روستاها از حمامهای خزینه‌ای استفاده می‌کنند.	منفی	بلی ۵۰، خیر ۵۰	بلی ۵۸/۳، خیر ۴۱/۷	حمام بهداشتی و عمومی
البته بعد از بازگشایی چندین مدرسه بازسازی و نوسازی شده است.	بدون تغییر	بلی ۱۰۰، خیر ۰	بلی ۱۰۰، خیر ۰	دبستان
یکی از مدارس با درامدهای بازارچه مرزی احداث شده است.	مثبت	بلی ۳۷/۵، خیر ۶۲/۵	بلی ۲۵، خیر ۷۵	راهنمایی
-	مثبت	بلی ۸۳/۳، خیر ۱۶/۷	بلی ۷۹/۲، خیر ۲۰/۸	نهضت سوادآموزی
-	بدون تغییر	بلی ۱۲/۵، خیر ۸۷/۵	بلی ۱۲/۵، خیر ۸۷/۵	کتابخانه

ادامه جدول ۴

توضیحات	روند تغییرات	وضعیت در روستاهای بخش		نوع خدمات و تأسیسات
		بعد از بازگشایی مرز	قبل از بازگشایی مرز	
علاوه بر این بسیاری از روستاهای مسیر باجگیران به قوچان به بازسازی و نوسازی مساجد خود پرداخته و بعضی از روستاها نیز مسجدی جدید در کنار مسجد قدیم خود ساخته‌اند.	مثبت	بلی ۱۰۰، خیر ۰	بلی ۹۱/۷، خیر ۸/۳	مسجد
-	مثبت	بلی ۵۸/۳، خیر ۴۱/۷	بلی ۲۵، خیر ۷۵	نانوایی
-	مثبت	بلی ۴۵/۸، خیر ۵۴/۲	بلی ۴۱/۷، خیر ۵۸/۳	شرکت تعاونی
تعداد مغازه‌ها نسبت به قبل از بازگشایی بسیار افزایش یافته است.	مثبت	بلی ۷۹/۲، خیر ۲۰/۸	بلی ۷۰/۸، خیر ۲۹/۲	فروشگاه و مغازه
این تغییرات بیشتر به خاطر کارگاههایی که جهاد کشاورزی در روستاها احداث کرده است، می‌باشد.	مثبت	بلی ۴۵/۸، خیر ۵۴/۲	بلی ۲۹/۲، خیر ۷۰/۸	کارگاههای صنعتی
به خاطر تغییر مسیر جاده و احداث جاده جدید و بین‌المللی اتفاق افتاده است.	منفی	بلی ۴/۲، خیر ۹۵/۸	بلی ۸/۳، خیر ۹۱/۷	قهوه‌خانه و رستوران
نصب آنتنهای ماهواره‌ای در اکثر روستاها در بعد از بازگشایی همراه با ایجاد رادیو برون مرزی در مرکز بخش باجگیران	مثبت	شبکه یک، ۱۰۰ شبکه دو، ۷۹/۲ شبکه سه، ۰ شبکه استانی، ۲۰/۸	شبکه یک، ۳۳/۳ شبکه دو، ۲۰/۸ شبکه سه، ۰ شبکه استانی، ۰	پوشش شبکه‌های تلویزیونی

درمانی به مردم بخش و مسافران آسیای مرکزی و از جمله کشور ترکمنستان احداث شده است. این بیمارستان تاکنون با صرف ۲۰۰ میلیون تومان هزینه هم‌اکنون نیمه‌کاره باقی‌مانده

و ساخت و تکمیل آن متوقف شده است که دلیل آن عدم توجیه اقتصادی ذکر شده است.

شایان ذکر است که در برخی از طرحهای عمرانی از قبیل حمام بهداشتی، پست و صندوق پستی، ... نه تنها تغییری صورت نگرفته؛ بلکه در بخشی از طرحها، مثل حمام بهداشتی وضعیت بدتر نیز شده است؛ به طوری که حمامهای ساخته شده تخریب شده و در بعضی روستاهای نیز از حمامهای خزینهای و غیر بهداشتی استفاده می شود. در بخشهای آموزشی نیز فقط تعداد مدارس راهنمایی از شش روستا افزایش یافته است و این بخش هنوز از دبیرستان محروم است (جدول ۴).

در بخش سایر خدمات نیز فقط از نظر ناوایی، تعداد فروشگاهها و کارگاههای قالبیافی تغییراتی در بعد از بازگشایی اتفاق افتاده است. تا قبل از بازگشایی مرز، فقط ۲۵ درصد روستاها از ناوایی برخوردار بوده که این میزان در بعد از بازگشایی به ۵۸/۳ درصد افزایش یافته است و تعداد فروشگاهها نیز از حدود ۲۰ فروشگاه در نقاط روستایی به ۳۱ عدد افزایش یافته است. کارگاههای قالبیافی نیز با توجه به تشویق جهاد کشاورزی در بعد از بازگشایی افزایش یافته است؛ به طوری که از ۲۹/۲ درصد روستاها به ۴۵/۸ درصد روستاها رسیده است؛ ولی، در سایر بخش تعمیرگاه، قهوه خانه رستوران، انبار، شرکت تعاونی بهبودی صورت نگرفته است و حتی از ۲ قهوه خانه و رستوران بین راهی، یکی از آنها به دلیل تغییر مسیر جاده تعطیل شده است (جدول ۴).

در بخش پوشش شبکه های تلویزیونی و امواج رادیویی، در بعد از بازگشایی تحولات عمده ای صورت گرفته است؛ به طوری که تا قبل از بازگشایی فقط موج FM رادیو و همچنین شبکه یک و دو تلویزیون، آنهم در تعداد کمی از روستاها قابل دریافت بوده است؛ ولی در بعد از بازگشایی با توجه به نصب آنتنهای ماهواره ای و تقویت کننده های امواج در روستاهای مختلف، امروزه در اکثر روستاها شبکه های یک، دو و سه و همچنین شبکه های چهار و استانی و علاوه بر آن امواج مختلف رادیویی قابل دریافت شده و روستاهای این بخش تحت پوشش قرار گرفته اند.

همچنین در مصاحبه با مسؤولان محلی و مسؤولان امنیتی استان مطرح شد که این طرحها روند طبیعی خود را طی کرده و فقط نسبت به قبل از بازگشایی (که اصلاً توجهی

علی محمدپور و همکاران ————— نقش تحول کارکرد مرز بر فضای جغرافیایی ...

نمی‌شده است) بهبودی صورت گرفته است. بعد از بازگشایی با توجه به تحول صورت‌گرفته در این زمینه، پیگیری بیشتر مسئولان محلی برای انجام طرح‌های عمران روستایی نیز صورت گرفته است؛ البته در بخش پوشش شبکه‌های تلویزیونی و رادیویی این امر متأثر از بازگشایی مرز بوده است و وضعیت نیز نسبت به قبل از بازگشایی تغییر زیادی کرده است.

۶-۴-۲- عمران شهری

تعریض خیابان اصلی شهر، آسفالت‌شدن این خیابان (که تا قبل از بازگشایی خاکی بوده است) زیباسازی حاشیه این خیابان، ایجاد مرکز مخابرات به همراه نصب تلفن‌های راه دور و داخل شهری، ایجاد کانال‌های بتونی برای هدایت سیلاب‌های جاری شده در داخل شهر، ساخت کتابخانه عمومی (۱۳۷۵ ه.ش.)، کانون پرورش کودکان و نوجوانان، کانون فرهنگی باجگیران، دایر شدن نمایندگی سازمان تبلیغات اسلامی و روحانی مقیم بخش بیش از ۱۰۰۰ نشریه در ماه از جمله اقداماتی است که در بعد از بازگشایی مرز صورت گرفته است.

علاوه بر این، احداث دو حلقه چاه عمیق برای تأمین آب شرب شهری و اصلاح شبکه لوله‌کشی شهری، ایجاد مرکز رادیو برون‌مرزی و همچنین واگذاری ۳۵۰ خط تلفن به مردم شهر باجگیران از جمله اقداماتی است که در بعد از بازگشایی اتفاق افتاده است.

احداث هتل و رستوران به‌وسیله شرکت توسعه عمران خراسان، احداث پمپ بنزین در ابتدای شهر باجگیران و ایجاد بازار بزرگ باجگیران از جمله طرح‌هایی است که برای آینده این شهر در نظر گرفته شده است و هم اکنون مطالعات آن انجام شده است.

۶-۴-۳- سازمان‌های دولتی

در بخش سازمانها و ادارات دولتی بعد از بازگشایی مرز و متناسب با آن تغییرات زیادی صورت گرفته است. بازگشایی مرز لزوم فعال شدن و ایجاد نمایندگی ادارات و سازمان‌های مختلف را به دنبال داشته است. ایجاد بازارچه مرزی باجگیران، پایانه مرزی، مرکز رادیو برون مرزی، گمرک، پست قرنطینه انسانی و دامی، مؤسسه استاندارد و جهانگردی و ... از

شکل ۳ نمایی کلی از شهر باجگیران، تأسیسات و ساختمانهای تازه احداث

شکل ۴ پروژه هتل عتیق - شهرستان قوچان (ویژه جذب توریستهای آسیای مرکزی)

علی محمدپور و همکاران ————— نقش تحول کارکرد مرز بر فضای جغرافیایی ...

آن جمله است. بر اساس ماده ۲۲ آیین‌نامه اجرایی قانون مقررات و صادرات و واردات بازارچه مرزی محوطه‌ای است محصور، واقع در نقطه صفر مرزی و در جوار گمرکات مجاز به انجام تشریفات ترخیص کالا یا مکانهایی که طبق تفاهنامه‌های منعقد شده بین جمهوری اسلامی ایران و کشورهای همجوار تعیین می‌شود. اهالی دو طرف مرز، می‌توانند کالاهای و محصولات مورد نیاز را با رعایت مقررات صادرات و واردات ضوابط مقرر در این ماده برای داد و ستد در این بازارچه عرضه کنند [۱۳، ص ۱۰۲].

بازارچه مرزی باجگیران از سال ۱۳۷۲ ه.ش. کار ساختمانی آن به وسیله دفتر اقتصادی استانداری خراسان آغاز و در نقطه صفر مرزی ایران‌کنگ آن به زمین زده شد، در زمینی در حدود ۲۰۰۰ مترمربع و زیربنایی در حدود ۱۵۰۰ متر مربع شامل ۲۵ غرفه‌رستوران، نمازخانه و دستشویی احداث شد و در نوروز سال ۱۳۷۵ ه.ش. به وسیله وزرای خارجه ایران و ترکمنستان و مسؤولان استان خراسان افتتاح شد [۱۴، ص ۷] (شکل ۵).

علاوه بر بازارچه مرزی باجگیران، کشور ترکمنستان نیز بازارچه‌ای را متناسب با بازارچه مرزی ایران و چسبیده به این بازارچه در نقطه صفر مرزی احداث کرده است (جدول ۵).

شکل ۵ نمای بیرونی بازارچه مرزی باجگیران

جدول ۵ عملکرد بازرچه باجگیران (۱۳۷۷-۱۳۸۱)*

۱۳۸۲		۱۳۸۱		۱۳۸۰		۱۳۷۹		۱۳۷۸		۱۳۷۷	
واردات (دلار)	صادرات (دلار)	واردات (دلار)	صادرات (دلار)	واردات (دلار)	صادرات (دلار)	واردات (دلار)	صادرات (دلار)	واردات (دلار)	صادرات (دلار)	واردات (دلار)	صادرات (دلار)
۱۱۶۱۳۴۱	۱۳۶۸۰۲۵	۱۰۹۸۴۴۲	۱۵۴۲۴۰۶	۸۳۰۹۶۸	۱۰۲۳۳۹۶	۳۶۵۰۹۲	۱۴۹۳۸۶۱	۲۳۵۴۷۶۰	۴۷۴۶۸۵۵	۳۳۹۹۶۷۸	۴۹۶۹۰۹۳

* [ص ۱۶، ۹، ص ۲]

یکی از ویژگیهای نقاط مرزی در مبادی ورودی و خروجی، ایجاد پایانه‌های مرزی است که در هفتمین جلسه شورای اداری کشور در تاریخ ۱۳۷۵/۸/۲۹ به تصویب رسیده است. این پایانه‌های مرزی به منظور ایجاد هماهنگی میان ارگانهای مستقر در مرز و برای تسریع در امور حمل و نقل مسافر و کالا ایجاد شده و زیر نظر سازمان حمل و نقل و پایانه‌های کشور فعالیت می‌کنند. پایانه مرزی باجگیران در سال ۱۳۷۶ ه.ش. و در ساختمانی تازه احداث در داخل گمرک فعالیت خود را شروع کرده است و ساختمان اصلی و جدید آن نیز با زیربنای ۷۵۰۰ متر مربع و در قسمتهای اداری، تجاری، مسافری و انبار و چسبیده به نقطه صفر مرزی احداث شده که در سال ۱۳۸۱ ه.ش. افتتاح خواهد شد [ص ۱۴، ۲] (شکل ۶).

شکل ۶ نمایی از داخل گمرک باجگیران و کامیونهای ترانزیتی

علی محمدپور و همکاران ————— نقش تحول کارکرد مرز بر فضای جغرافیایی ...

کشور ترکمنستان نیز پایانه مرزی خود را نزدیک به نقطه صفر مرزی و موازی با پایانه مرزی کشور ایران احداث کرده است که ساختمان آن در حال تکمیل است و همزمان با پایانه مرز ایران افتتاح خواهد شد. ساخت این پایانه با سرمایه‌گذاری کشور ترکمنستان و به‌وسیله ترکیه ساخته می‌شود. تردد مسافران زیاد از این پایانه مرزی که در مرز ترکمنستان از این لحاظ مقام اول را دارا بوده است همراه با تردد کامیونهای ترانزیتی زیاد (به‌طور متوسط روزانه یک صد دستگاه) تغییرات فضایی خاصی را به دنبال داشته است (جدول ۶). در امور حمل و نقل مسافر و کالای ایجاد شده و زیر نظر سازمان حمل‌ونقل و پایانه‌های کشور فعالیت می‌کنند.

پایانه مرزی باجگیران در سال ۱۳۷۶ ه.ش. و در ساختمانی تازه احداث در داخل گمرک فعالیت خود را شروع کرده است، ساختمان اصلی و جدید آن نیز با زیربنای ۷۵۰۰ مترمربع و در قسمتهای اداری، تجاری، مسافری و انبار و چسبیده به نقطه صفر مرزی احداث شده است که در سال ۱۳۸۱ ه.ش. افتتاح خواهد شد.

جدول ۶ آمار تردد افراد و مسافران از پایانه مرزی باجگیران*

		سال				ورود و خروج
۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	۱۳۷۹	۱۳۷۸	۱۳۷۷	
۶۷۳۹	۱۲۲۸۳۱	۲۹۳۶۵	۲۹۰۲۹	۴۵۶۶۸	۴۰۲۵۶	ورود اتباع خارجی با گذرنامه
		۵۱۳۶	۳۹۲۱	۳۹۷۹	۱۰۶۲۶	ورود اتباع ترکمنستان با گذر مرزی
۳۰۱۸۴		۳۳۹۷۳	۴۵۷۲۰	۴۱۲۵۳	خروج اتباع خارجی با گذرنامه	
۴۹۶۲		۳۹۵۵	۳۵۱۷	۱۰۵۵۱	خروج اتباع ترکمنستان با گذرنامه	
۱۳۰۱ ۳	۴۴۲۲۵۴	۱۶۹۹۱	۱۹۹۳۲	۲۵۸۷۳	۱۷۷۱۳	خروج اتباع ایران با گذرنامه
		۴۶۲۲	۳۰۶۹	۲۲۶۹	۸۴۱	خروج اتباع ایران با گذر مرزی
۱۹۸۰۴		۱۷۹۰۴	۲۷۸۹۱	۲۲۳۷۸	ورود اتباع ایران با گذرنامه	
۴۳۹۰		۳۱۱۹	۲۲۴۳	۶۸۷	ورود اتباع ایران با گذر مرزی	
۱۳۴۱ ۶						

* [ص ۱۷]

به‌طور کلی بعد از بازگشایی مرز ایران و ترکمنستان در منطقه باجگیران، این منطقه شاهد تغییرات فضایی و جغرافیایی خاص در زمینه‌های حمل و نقل، سکونت‌های روستایی-شهری، ارتباطات و تأسیسات عمومی، تغییر روند حرکتی جمعیت بخصوص در مرکز بخش و دایر شدن تعداد زیادی از نمایندگی‌های ادارات و سازمان‌های دولتی و غیردولتی بوده است.

۷- نتیجه‌گیری

بازگشایی مرز ایران و ترکمنستان در نتیجه یک تحول سیاسی مهم (فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی) اتفاق افتاد که باعث تحولاتی در کارکرد مرز بین این دو کشور شد. سیاستها و تصمیم‌های اتخاذ شده به‌وسیله سران دو کشور ایران و ترکمنستان و نحوه تعامل مسؤولان باعث بازگشایی مرز استراتژیک و با سابقه باجگیران و اهمیت یافتن این منطقه و تحول در کارکرد آن شد. تصمیم‌های اتخاذ شده به‌وسیله مسؤولان دو کشور در نتیجه فرایند تعامل آنها، تحولات مختلفی را در زمینه‌های توسعه‌ای و عمرانی و همچنین تحولات فضایی را در منطقه باعث شده که گاهی جنبه مثبت در برخی زمینه‌ها (افزایش رونق تجاری در منطقه) و گاهی جنبه منفی (رکود در منطقه به‌خاطر تصمیم‌های سران ترکمنستان و ایجاد محدودیتها در زمینه روادید) داشته است.

بعد از بازگشایی مرز ایران و ترکمنستان در منطقه باجگیران، این منطقه شاهد تغییرات فضایی و جغرافیایی خاص در زمینه‌های حمل و نقل، سکونت‌های روستایی-شهری، ارتباطات و تأسیسات عمومی و دایر شدن تعداد زیادی از نمایندگی‌های ادارات و سازمان‌های دولتی و غیردولتی به شرح جدول ۷ بوده‌است. هر چند با تصمیم‌های اتخاذ شده به‌وسیله دو کشور ایران و بویژه ترکمنستان این تحولات فضایی خصوصاً از جنبه‌های تجاری، کاهش جدی پیدا کرده و باعث نوعی رکود در بعضی از بخشها از جمله تردد افراد مسافران و همچنین رکود بازارچه مرزی شده است؛ ولی با تغییر سیاستهای کشور مقابل (ترکمنستان) این روند ممکن است از سال ۱۳۸۱ به بعد، روند افزایشی پیدا کند.

روند حرکت جمعیت نیز در مرکز بخش، نسبت به دوره قبل از بازگشایی تغییر کرده و شهر باجگیران جاذب جمعیت شده است که این به‌خاطر فرصت‌های شغلی ایجاد شده در دوره بعد از بازگشایی بوده است؛ ولی این روند در روستاهای بخش به‌خاطر بُعد فاصله،

علی محمدپور و همکاران ————— نقش تحول کارکرد مرز بر فضای جغرافیایی ...

کوهستانی بودن و نزدیکی به شهر قوچان چندان تأثیر گذار نبوده است و فقط روستاهای نزدیک به مرکز بخش که توانسته‌اند از فرصت‌های به دست آمده در شهر باجگیران استفاده کنند، تا حدودی در اثر اشتغال ایجاد شده مهاجرت آنها به شهرهای دورتر از جمله قوچان و مشهد کاهش یافته است؛ بنابراین می‌توان گفت که تأثیرات بازگشایی مرز با بعد فاصله نسبت به مرکز بخش (شهر باجگیران) کاهش پیدا می‌کند و در نهایت اینکه بین عوامل جغرافیایی، جمعیت و فعالیت در مناطق مرزی و همچنین تصمیم‌های سیاسی روابطی برقرار

جدول ۷ تغییرات فضایی- مکانی و جغرافیایی در محدوده بخش باجگیران در بخش‌های مختلف*

نوع تغییرات	وضعیت در بعد از بازگشایی	تغییرات فضایی- مکانی
مثبت	۱- احداث جاده بین‌المللی قوچان- باجگیران- عشق‌آباد ۲- بهبود وضعیت راه‌های روستایی بخش از ۳۲/۳ درصد روستاها به ۵۴/۲ درصد ۳- فعالیت حدود ۶۰ شرکت ترانزیتی کالا ۴- فعالیت دو شرکت خصوصی در حمل و نقل مسافران مشهد- باجگیران و بالعکس با ۵۴ سرویس سواری ۵- فعالیت دو دستگاه مینی‌بوس در مرکز شهر باجگیران ۶- فعالیت چندین سرویس سواری در مسیر باجگیران- قوچان و بالعکس	بخش حمل و نقل
مثبت	۱- تغییر در نوع استفاده از مصالح ساختمانی از گل و خشت خام، سنگ و چوب به سمت استفاده از آهن و آجر در روستاها و مرکز بخش ۲- تخریب خانه‌های قدیمی در مرکز بخش و ساخت خانه‌های جدید همراه با تغییر نوع کاربری از مسکونی به تجاری ۳- احداث حدود ۱۶ واحد ساختمانی مسکونی به وسیله گمرک باجگیران	سکونتگاه‌های شهری و روستایی
مثبت	۱- افزایش خدمات عمومی در روستاها و مرکز بخش در بخش‌های مخابرات، برق، آب لوله‌کشی و بهداشتی و ... ۲- افزایش ارتباطات در بخش حمل و نقل ۳- احداث ۳۵۰ خط تلفن در مرکز بخش باجگیران ۴- احداث ۳۵۰ خط تلفن در مرکز بخش باجگیران ۵- آسفالت و تعریض کردن خیابان اصلی شهر باجگیران، نماسازی و ...	تأسیسات عمومی و ارتباطات
مثبت	۱- فعالیت بیش از ۱۶ سازمان یا نمایندگی‌های سازمان‌های دولتی در مرکز بخش از جمله گمرک، پایانه مرزی، بازارچه مرزی، مؤسسه استاندارد، مؤسسه جهانگردی، رادیو برون مرزی و ...	سازمانها و ارگانهای دولتی

* [۱۳، ص ۲۷]

است که تشکیل‌دهنده یک ساختار و نظام فضایی است. توسعه و آمایش مناطق مرزی مستلزم درک پیچیدگیهای فضایی، کالبدی، تعادل منطقه‌ای و ابعاد متنوع داخل شده در این مناطق می‌باشد.

امید است که مسئولان مرتبط بویژه دولت جمهوری اسلامی ایران تصمیماتی در راستای کاهش تأثیرات اقدامات کشور ترکمنستان اتخاذ کنند که لازم است قبل از آن به ایجاد امکانات، بسترسازی مناسب برای توسعه صنایع و تولیدات محلی، نظارت بر نوع و کیفیت کالاهای صادراتی، آموزش نیروی انسانی، ارائه تسهیلات مناسب برای رونق بازارچه مرزی و بویژه سنجش تأثیر تصمیمهای سیاسی بر منطقه و سپس اقدام در اجرای این تصمیمها، پردازند.

با بررسی شاخصهای مطرح شده در جدول ۷ و با توجه به اینکه نقش شاخصهای چهارگانه فوق در تحولات فضایی و ساختاری منطقه مرزی باجگیران مثبت ارزیابی شده است، فرضیه تحقیق تأیید می‌شود.

۸- منابع

- [۱] میرحیدر د.؛ مبانی جغرافیای سیاسی؛ چ ۸، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۰.
- [۲] درایسدل آ.، بلیک چ.؛ جغرافیای سیاسی خاورمیانه و شمال آفریقا؛ ترجمه: دره میرحیدر؛ تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۴.
- [۳] عندلیب ع.؛ نظریه پایه و اصول آمایش مرزی ج.ا.ایران؛ تهران: دوره عالی جنگ، ۱۳۸۰.
- [۴] کریمی ح.؛ جمهوری ترکمنستان (کتاب سبز)؛ تهران: انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، ۱۳۷۵.
- [۵] سبزیان س.؛ «بررسی مهاجرتهای روستایی در استان همدان»؛ رساله دوره دکتری، تهران: دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۴.
- [۶] موزرس ک.، گالتون ج.؛ روش تحقیق؛ ترجمه: کاظم ایزدی؛ تهران: انتشارات کیهان، ۱۳۶۸.
- [۷] پرسکات جی. ار.؛ گرایشهای تازه در جغرافیای سیاسی؛ ترجمه: دره میرحیدر، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۵۸.

- [8] Dwived R.L. O.; Functionals of political geography; Chaltanya Publishing House, University of Allahabad, 1990.
- [9] Jones P.N. & Wild, Trevor; Opening the frontier: Recent spatial impacts in the inner-German border zone; Regional Studies, Vol.28, No. 3, 1994.
- [۱۰] معرفی بخش باجگیران؛ دفتر سیاسی فرمانداری قوچان؛ قوچان: ۱۳۷۹.
- [۱۱] برزگری ا؛ تحلیل توانهای محیطی برای توسعه ناحیه باجگیران؛ پایان نامه کارشناسی ارشد مشهد؛ دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۷۶.
- [۱۲] جمعیت شهرهای ایران طی دوره ۴۰ ساله (۱۳۳۵-۱۳۷۵)؛ مرکز آمار ایران؛ تهران: ۱۳۷۹.
- [۱۳] محمد پورع؛ «بازگشایی مرزها و تأثیر آن بر مناطق مرزی»؛ پایان نامه دوره کارشناسی ارشد، تهران؛ دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۱.
- [۱۴] گزارش سیاسی - اجتماعی بخش باجگیران؛ فرمانداری قوچان، قوچان: ۱۳۷۷.
- [۱۵] بازارچه‌های مرزی استان خراسان؛ مشهد: استانداری خراسان، ۱۳۸۲.
- [16] <http://www.khorasan-trades-barrier.com/index/php.2>
- [۱۷] آمار ترددکنندگان پایانه‌های مرزی خراسان؛ مشهد: استانداری خراسان (دفتر امنیتی)، ۱۳۸۱.